

University of Groningen

Eerste bevindingen van de terpopgraving Sneek-Harinxmaland

Bakker, Marco

Published in:

Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bakker, M. (2015). Eerste bevindingen van de terpopgraving Sneek-Harinxmaland. *Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek*, (20), 5-9.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

aansluiten bij het project in het kader van geschiedenis of aardrijkskunde.

De dorpenaanpak: het centrum van Firdgum

Firdgum is een klein dorp, maar er gebeurt van alles. In het centrum bevindt zich het zodenhuis dat gebouwd wordt in het kader van het promotieonderzoek van Daniël Postma, het Yeb Hettinga Museum en de beroemde kerktoren van Firdgum.

Ondanks deze concentratie aan blikvangers, is de onoplettende toerist het dorp snel weer door. In samenspraak met het project en de inwoners van Firdgum is vastgesteld dat het centrum van het dorp onvoldoende zichtbaar is.

Daarom is in samenwerking met een landschapsarchitect gekeken hoe dit centrum met een paar slimme ruimtelijke aanpassingen in de lijn tussen het museum en de kerk beter benadrukt kan worden. Deze aanpassingen zullen ertoe leiden dat het terpencluster in Firdgum weer meer beleefd kan worden, het centrum van het dorp nieuw elan krijgt, en ook meer uitnodigt om de auto stil te zetten, en alle verhalen die Firdgum te bieden heeft tot in detail te verkennen zijn.

Marketing en toerisme...

Het project is pas net van start. Eén van de doelstellingen is om de leefbaarheid in de dorpen te verhogen. Bij deze leefbaarheid past ook de lokale aanwezigheid van ondernemerschap in verschillende takken van de middenstand. Uitgangspunt hierbij is dat een dorp dat meer uitstraling heeft, dat zichtbaarder is, ook meer toeristen aantrekt.

In dit stadium van het project is nog niet in te schatten of het project er daadwerkelijk in slaagt om dit te realiseren. In het kader van een aantal landschapswandelingen die als serie voorbij zijn gekomen in het Dagblad van het Noorden en de Leeuwarder Courant is onlangs ook dit project voorbij gekomen, waarbij een wandeling rond Firdgum is uitgevoerd. Deze wandeling wordt ook opgenomen in het boekje 'Mijn Streek'. Dit is echter bijvangst. De werkelijke impact van het project zal uit de toekomst moeten blijken.

Eerste bevindingen van de terpopgraving Sneek-Harinxmaland

Marco Bakker

Van 2 juni tot en met 4 juli 2014 is door het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) een opgraving van een

overslibde terp in het plangebied Sneek-Harinxmaland uitgevoerd.⁴ De opgraving is uitgevoerd in het kader van de promotiestudie van Marco Bakker naar de vroegste Friese veenontginningen die plaatsvonden in de late ijzertijd en Romeinse tijd.⁵

Sneek-Harinxmaland is de tweede in een serie van drie opgravingen, die in het kader van dit promotieonderzoek worden uitgevoerd. In 2013 is ten noorden van Warten een kleine overslibde terp onderzocht.⁶ Net als de vorige opgraving is het uitgevoerde proefsleuvenonderzoek gefinancierd door de Provincie Fryslân en de Rijksuniversiteit Groningen (RuG).

De onderzoekslocatie ligt in een perceel direct ten zuidwesten van de boerderij aan de Ivige Leane 24 te Loënga en maakt deel uit van een groot aantal overslibde terpen in het plangebied Sneek-Harinxmaland. De meeste daarvan zijn tien jaar geleden ontdekt tijdens een archeologisch booronderzoek door RAAP.⁷ De onzichtbaarheid van deze terpen in het landschap is opvallend te noemen. Het gaat namelijk om een vrijwel vlak landschap doordat de terpjes met zeker 0,5 tot 1,0 meter aan klei compleet zijn afgedekt. Het in 2013 onderzochte terpie ten noorden van Warten staat daarmee in schril contrast. Het terpie daar was weliswaar afgedekt door een laag klei, maar door de geringe dikte daarvan (circa 0,2 meter op de terp en 0,5 m buiten de terp), was deze nog zichtbaar aanwezig als lichte verhoging in het landschap.

Naast de wetenschappelijke interesse is de huidige toestand van deze terpen een tweede reden voor de opgraving. De laatste decennia is duidelijk geworden dat terpen, en ook overslibde terpen, door meerdere oorzaken aan erosie onderhevig zijn.⁸ Omdat het gravend onderzoek naast archeologische gegevens ook informatie oplevert over de huidige staat van de archeologische resten,

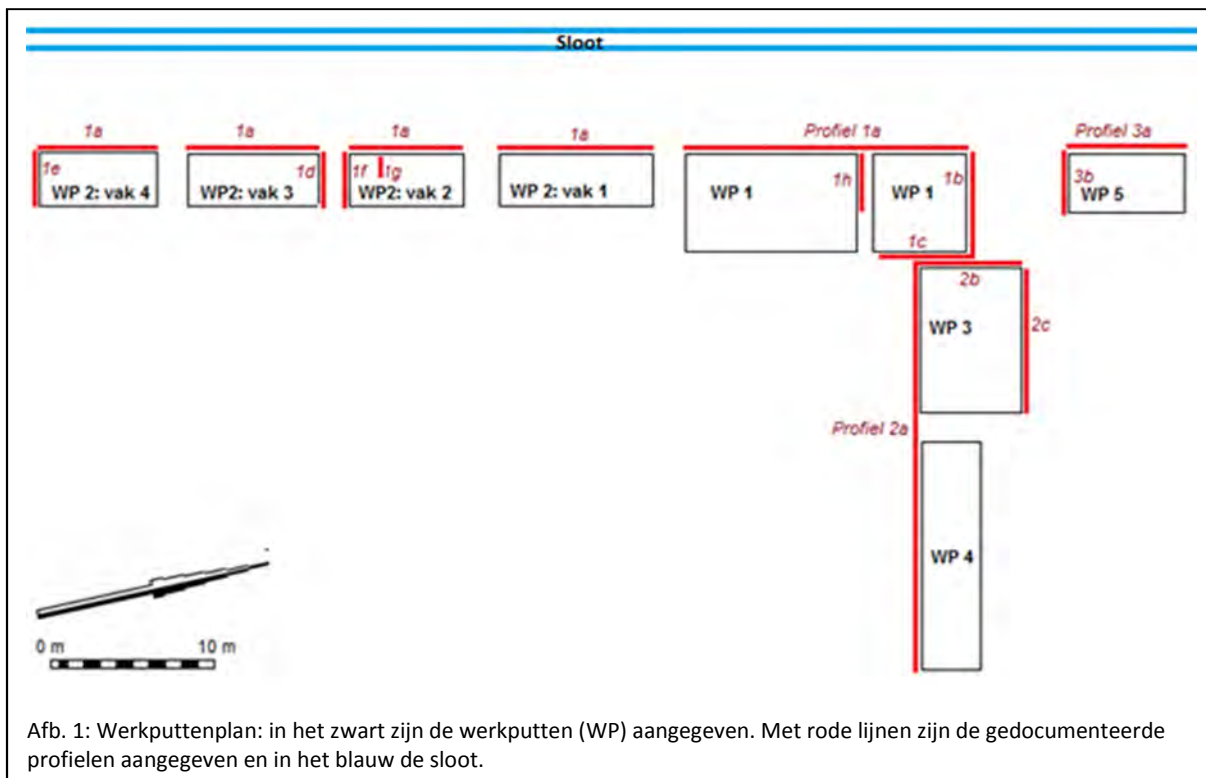
⁴ Het gaat om Archis-monumentnummer 8002.

⁵ De promotiestudie, gefinancierd door de University Campus Fryslân (UCF) met ondersteuning van de Wadden Academie, maakt onderdeel uit van een meerjarig interdisciplinair project: Greep op het Water. De vorming van het Friese cultuurlandschap in de middeleeuwen (De Langen 2012). Doel van dit promotieonderzoek is het verkrijgen van meer inzicht in deze ontginningen. Onderzoeksthema's die daarin een rol spelen, zijn de datering, de organisatie van de ontginningen, de aard van de bewoning, het landschapsgebruik en de gevolgen van de ontginningen op het landschap.

⁶ Zie de vorige nieuwsbrief van de Vereniging voor Terpenonderzoek (Bakker 2014, 5-9).

⁷ Het gaat om 20 vindplaatsen uit de late ijzertijd – Romeinse tijd (Aalbersberg 2006, 4).

⁸ Jager 1988; 1989; De Langen et al. 2000.

is de Provincie extra geïnteresseerd. Dit met het oog op de bescherming en het toekomstig beheer van deze categorie van archeologische monumenten.

Het vooronderzoek

De terp is aangegeven als een monument met een lengte van ca. 70 bij 40 m op de archeologische verwachtingkaart. Aan de westzijde wordt het begrensd door een sloot. Uit de boorresultaten van het booronderzoek door RAAP in 2005, kan worden afgeleid dat de bewoningslagen zich concentreren in het zuidelijke deel van het monument.⁹ In het noordelijke deel zijn in de ondergrond vooral sporen van een veenlandschap met veraard veen gevonden. Verder zijn destijds de sporen gevonden van een mogelijk voormalig veenstroompje dat op de scheiding van het noordelijke en het zuidelijke deel van het monument liep.

In februari 2014 is de onderzoekslocatie geïnspecteerd door M. Bakker en T.W. Varwijk (beide GIA). Het perceel was in gebruik als grasland en was vlak te noemen: de verhoging van de terp is niet zichtbaar in het landschap. Na deze visuele inspectie, is een booronderzoek uitgevoerd met twaalf boringen. Daarbij is gelet op de textuur, diepte en dikte van vondsthoudende lagen. Elf van deze boringen zijn uitgevoerd in een raai die over de lengte van het monument liep met een tussenafstand van 10 meter tussen de boringen.

De twaalfde boring is tussen de twee boringen met de dikste cultuurlagen geplaatst.

Vanaf halverwege het monument zijn richting het zuiden, in vijf aansluitende boringen verschillende vuile lagen aangetroffen. De diepte van deze lagen varieerden van 66 tot 135 cm onder het maaiveld. In de lagen werden sporen aangetroffen van aardewerk, houtskool, as en verbrande klei. In de twaalfde boring (tussen boring 7 en 8), is op een diepte van 45 cm al een vuile laag waargenomen. Direct onder deze laag werd een laag aangetroffen die als (venige) ophogingslaag geïnterpreteerd kan worden. Gezien de hoogte en dikte van de 'vuile' lagen werd in het veld vermoed dat het bij deze laatste boring om de kern van de terp zou gaan.

De opgravingsstrategie

Tijdens de opgraving is in eerste instantie gewerkt met een hoofdsleuf (werkput 1) die over de boorraai van het GIA liep en parallel met de sloot aan de westzijde van het monument. (zie afb. 1). Als noordelijk beginpunt van de sleuf is uitgegaan van de in het booronderzoek vastgestelde kern (boring 12). Op deze manier kon tijdens het aanleggen de top van het vroegere loopvlak van de terp goed worden gevolgd. Op de plek van de drainagebuizen werden naar afspraak met de grondgebruiker tussendammen aangelegd, zodat de drainage niet beschadigd werd. Haaks op werkput 1 is werkput 3 aangelegd over het centrum van de terp zodat een driedimensionaal beeld ontstaat. De precieze locatie van deze werkput is bepaald op grond van

⁹ Aalbersberg 2006.

de waarnemingen in de eerste werkput en enkele aanvullende boringen.

Buiten de terp werden beide werkputten verlengd met een smallere sleuf (naar het zuiden: werkput 2 en naar het oosten: werkput 4). Het doel van deze sleuven was het onderzoeken van de betredingszone rond de terp met daarin sporen van het vroegere cultuurlandschap. Als laatste werd een smalle sleuf (werkput 5) aangelegd op de plek van het door RAAP aangeboorde stroompje, om de relatie daarvan met de terp te onderzoeken. Van te voren werd er vanuit gegaan dat er vier vlakken zouden worden aangelegd in de werkputten die door de terp zijn gegraven, en twee vlakken in de werkputten die buiten de terp zijn aangelegd. Deze verwachting was op grond van de resultaten die met deze strategie geboekt waren tijdens de vorige opgraving. Wegens de complexe archeologie van deze vindplaats bleek tijdens de opgraving echter al snel dat er veel meer vlakken aan moesten worden gelegd. Uiteindelijk zijn er gemiddeld drie tot vijf vlakken aangelegd in de werkputten buiten de terp en vijf tot zeven vlakken in de terpkern. Er is heel hard gewerkt door het personeel, de studenten en de vrijwilligers om de opgraving binnen de tijd af te ronden.

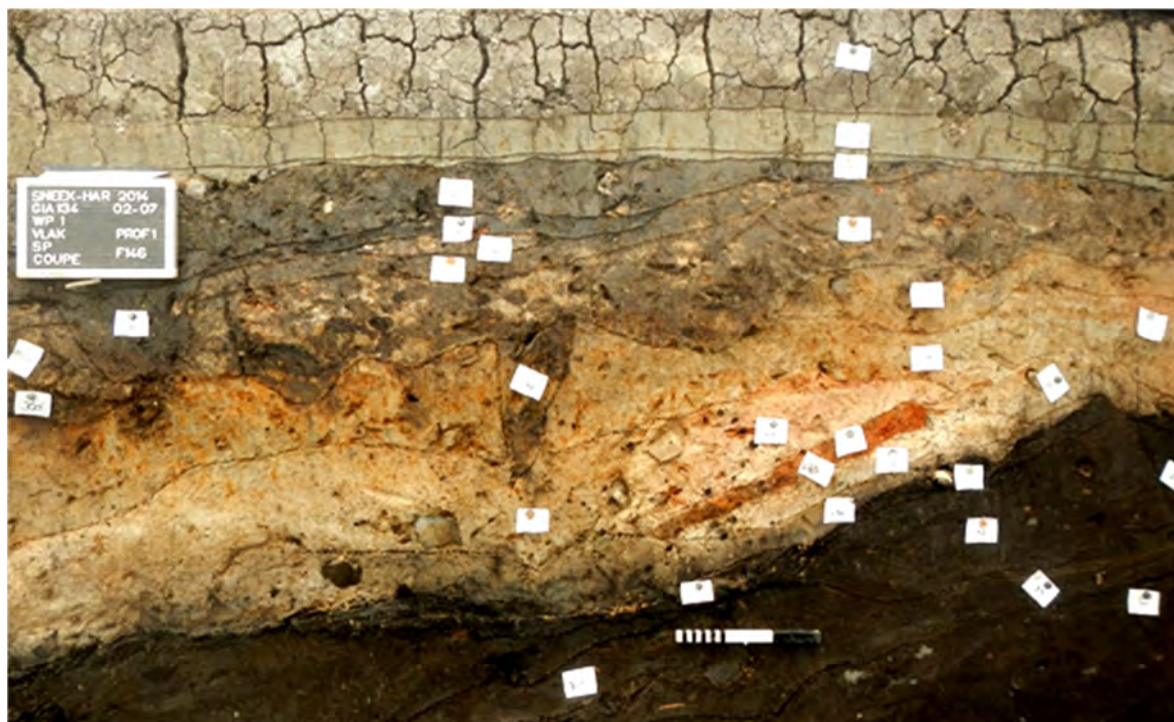
Na afronding van de opgraving is de grond teruggezet. Wegens de klink en oxidatie van het onderliggende veen is er wat extra grond aangevoerd zodat er later geen laagte zal ontstaan

op de plek waar de werkputten gelegen waren. Als laatste is de teelaarde, die apart was gehouden van de andere grond, teruggeplaatst. Nadat het opgravingsgebied is gefreesd, is het opnieuw ingezaaid.

De voorlopige opgravingsresultaten

Uit de voorlopige resultaten komt al een zeer interessant verhaal naar voren. Op grond van het aardewerk wordt de terp globaal gedateerd tussen de 2^e eeuw v. Chr. en de 2^e eeuw n. Chr. Uit de vele grondsporen en vondsten blijkt een gevarieerd gebruik van de terp door tijd. Voor nu lijken er drie gebruiksfasen te zijn en nog enkele latere fasen waarbij de terp geen grote rol speelde, maar het omliggende landschap wel.

De eerste fase van bewoning, die vermoedelijk begon rond de 2^e eeuw v. Chr., vond plaats in een veenlandschap dat daarvoor actief ontwaterd werd met sloten die aansloten op lokale veenstroompjes. Duidelijke bewoningssporen waren aanwezig in de vorm van een verhoging van veenplaggen, de restanten van houten palen en haardplaatsen en in ieder geval twee waterputten. Uit deze bewoningssporen kan afgeleid worden dat hier een woonstalhuis heeft gestaan, mogelijk vergelijkbaar met de woonstalhuizen die we kennen uit de opgravingen van Sneek-Stadsrondweg Oost en Wartena-Warstiens. Of er naast veeteelt ook akkerbouw werd bedreven, wordt nog verder onderzocht. Lokale akkerbouw

Afb. 2: Opname van hoofdprofiel tussen 7,5 en 9,5 m met daarin een deel van het pakket aan veelkleurige aslagen ingekapseld tussen venige terplagen (onder) en kleiige terplagen (boven). De terplagen zijn afgedekt door een overslibbingspakket van klei.

(Foto: RuG/ GIA)

kan namelijk niet op voorhand uitgesloten worden, gezien de staat van ontwatering en de dikte van de veraarde veenlagen (ca. 30 cm) in de betredingszone rond het podium.

Tijdens de tweede fase van de terp is het podium gebruikt voor activiteiten waarbij een dik pakket aan veelkleurige aslagen en verbrande klei op de flanken van de terp is gevormd (zie afb. 2). Wegens de relatief schone aard van de aslagen lijkt agrarische bewoning te kunnen worden uitgesloten. Een deel van de aslagen bevat wel aardewerkscherven, die hoofdzakelijk lijken te dateren uit de 1^e en 2^e eeuw n. Chr. Het is dan ook mogelijk dat het pakket van aslagen het afvalproduct is van het verbranden van (kleiige of zandige) turf voor het bakken van potten waarbij een korrelige as overbleef. Het kan echter ook gaan om het winnen van zout, of een andere activiteit, of een combinatie van meerdere activiteiten. Dit moet nog verder worden onderzocht.

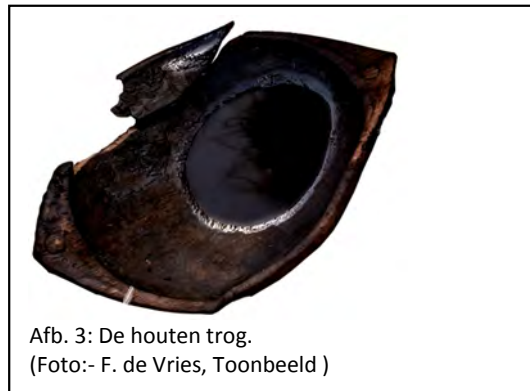
Uit de derde fase van de terp stammen een aantal vuile kleilagen die zich boven de aslagen bevinden. Voorlopig is deze fase geplaatst in de 2^e of de 3^e eeuw n. Chr. Rond de flanken van het podium zijn in deze lagen de sporen van vertrapping door koeienpoten aangetroffen, kennelijk werd er in deze fase veeteelt bedreven.

Wanneer de terp na deze fase verlaten wordt, vindt er eerst hernieuwde veengroei plaats met soms een overslibbing. Dit is het zogeheten Tinga-complex dat bekend is van meer opgegraven overslibde nederzettingen. Interessant is dat de veengroei stopt op een gegeven moment, terwijl de sedimentatie van klei doorging en toenam. De toename van kleis sedimentatie zal voor deze locatie te maken hebben met de vorming van de Middelsee, een zeearm die in de middeleeuwen een groot deel van Friesland doorsneed. Uit die periode van sedimentatie stammen pas weer sporen van menselijke activiteiten. Op veel plekken buiten het podium zijn rechthoekige putten aangetroffen, van ca. 1 m breed en 2 tot 3 m lang, die door een laag van ca. 10 tot 20 cm afdekkende klei zijn gegraven. Naderhand zijn de putjes weer volgestort met brokken klei en verder dichtgeslibd. Uit de profielen bleek dat op de plek van deze putten alleen het jonge Tinga-veen miste en niet de onderliggende veenlagen. Het gaat hier vrijwel zeker om putten die gegraven zijn voor het delven van zouthoudend veen (moertering), waarbij het onderliggende veen ongemoeid werd gelaten. Dat de Middelsee ook nog lang zeer actief was in het gebied bleek door de vondst van een kogelpotscherf met een randvorm die stamt uit de 12^e-13^e eeuw, onder een dikke natuurlijke kleilaag.

Nog tot in de late middeleeuwen ging sedimentatie dus door in het gebied. Hoewel er geen dateerbaar materiaal afkomstig is uit de veenwinningsputten, is het mogelijk dat de moertering stamt uit dezelfde periode waaruit de kogelpotscherf stamt, maar dit kan ook vroeger zijn. Om hierover meer zekerheid te verkrijgen, moet eerst de fasering verder worden uitgewerkt. Hetzelfde geldt voor de sporen van een waterput in werkput 5. Uit deze waterput zijn echter enkele monsters genomen, waarvan sommige hopelijk genoeg koolstofhoudend materiaal bevatten voor een koolstofdatering.

Het vondstmateriaal

Behalve veel resten van aardewerk, waaronder een Romeinse *terra sigillata* scherf van een schaalpje, zijn er ook vele andere interessante vondsten gedaan. Het gaat onder andere om botmateriaal van vee (in ieder geval rund en schaap), resten van maalstenen en keramische artefacten in de vorm van bakplaten, deksels, standringen, een rinkelbel en artefacten die in verband kunnen worden gebracht met weven en spinnen. Verder zijn er veel houten resten van palen en andere voorwerpen aangetroffen. De meest bijzondere houtvondst was een versierde houten trog of schaal die samen met een grote houten lepel werd gevonden en stamt uit de eerste fase.

De vondst die volop media-aandacht genoot was een prachtige armring). De armring is gemaakt van een koperlegering en dateert vermoedelijk uit de periode van omstreeks het begin van de jaartelling. Interessant is dat er een week later in hetzelfde deel van de werkput een stukje metalen sierbeslag is gevonden dat waarschijnlijk uit dezelfde periode stamt. Deze metaalvondsten zijn uniek omdat er niet veel van dit soort vondsten zijn gedaan in overslibde terpen die stammen uit de zojuist genoemde periode.

Afb. 4: De armring.
(Foto - F. de Vries, Toonbeeld)

Dankwoord

Als eerste moeten de Provincie Fryslân en de Rijksuniversiteit Groningen bedankt worden voor het financieel mogelijk maken van de opgraving. Dit geldt tevens voor gemeente Súdwest-Fryslân, die een bijdrage leverde voor aanvullend fysisch-geografisch onderzoek. Daarnaast wordt ook melkveehouderij Jellema-Westgeest bedankt voor het ter beschikking stellen van een deel van het land waar de opgraving plaatsvond. Aan het veldwerk hebben veel mensen meegewerkt. De projectleiding was in de handen van Johan Nicolay en de dagelijkse leiding lag bij de auteur. Vanuit het GIA is er verder deelgenomen door Theun Varwijk en Sander Tiebackx. Studenten die meededen waren Angelique Kaspers (assistent van de opgravingsleiding), Manon Haandrikman, Yotti van Deun. Het fysisch-geografisch veldwerk is verricht door Gerard Aalbersberg (AGEA advies), die ook nog enkele dagen vrijwillig meewerkte, en Peter Vos (Deltares). Professionele foto's zijn gemaakt door Frans de Vries (Toonbeeld). Naast bovengenoemde deelnemers, waren er ook zeer veel vrijwilligers die enkele of meerdere dagen, of zelfs de hele campagne meehielpen. De groep vrijwilligers was zeer gevarieerd en bestond uit: Mariëlle Bannink, Leontien Spoelstra, Johan van Gent, Wietske Prummel, Sarah Zandboer (allen archeoloog), Reinder Visser, Henk Baron, Akkie Visser (alle drie lid van AWF), Nino Casolin, Gilbert Hofstra (beide lid van ASP), Sophie Thasing, Trijneke Sibma, Roel van der Burg met zoon Nico, Lisette de Vries, Andrea Bakker en Louise Lijcklama à Nijeholt. Zonder hun hulp was het nooit mogelijk geweest om zoveel werk te verrichten en dat wordt ook enorm gewaardeerd!

Marco Bakker is als promovendus verbonden aan het GIA. Hij doet onderzoek naar de vroegste Friese veenontginningen en wordt gefinancierd door de University Campus Fryslân (UCF), met ondersteuning van de Waddenacademie.

Literatuur

- AALBERSBERG, G., 2006. *Plangebied Harinxmaland. Gemeente Sneek. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (waarderend onderzoek)*. (=RAAP Rapport 1332). RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam
- BAKKER, M., 2014. Eerste bevindingen van terpopgraving Wartena-Noord. *Van Wierden en Terpen* 19, 5-9.
- JAGER, S.W., 1988. *Een inventarisatie van archeologische elementen ten behoeve van het intentieprogramma bodembeschermingsgebieden in de provincie Friesland. Eindrapport*. (= RAAP-rapport 27). Amsterdam.
- JAGER, S.W., 1989. *Niet-zichtbare, archeologische elementen in de provincie Friesland: een revisie van de huidige overzichtskaart. Eindrapport*. (= RAAP-rapport 33). Amsterdam.
- LANGEN, G.J. DE, T.M. PERGER, S, WENTINK & M.H. WISPELWEY, 2000. *Provincie Fryslân: de resterende terreinen onderzocht in 1992-1995*. (= RAAP-rapport 200 / BOM rapport 21). Amsterdam.
- LANGEN, G.J. DE, 2012. Vensters op Frisia. Over nut en noodzaak van het universitaire terpenonderzoek. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 95, 9-46.

Na 20 jaar terug bij de terp Wommels-Stapert

Mart Scholte Lubberink & Theun Varwijk

Van 4 augustus tot 19 september werd na ongeveer 20 jaar opnieuw een archeologische opgraving uitgevoerd bij de terp Wommels-Stapert, een zogenaamd terpzoolonderzoek. Dat werd uitgevoerd door een enthousiaste groep mensen, bestaande uit medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA, Rijksuniversiteit Groningen) en een groot aantal vrijwilligers. Hierbij zijn 7 werkputten gegraven met een totaaloppervlak van ongeveer 3250 m² waarbij ongeveer een kwart van de terp is blootgelegd. Het is het tweede onderzoek in een serie van drie terpzoolonderzoeken in het kader van het "Terpenproject: Terpzolenonderzoek 2012-2016" dat wordt gefinancierd door het GIA, de provincie Fryslân, de gemeenten Súdwest-Fryslân en Littenseradiel en de Vereniging voor Terpenonderzoek. De uitwerking van het onderzoek is nog in volle gang, maar toch volgt hier al een eerste resultaat.

Tussen 1850 en 1880 floreerde de landbouw, maar door de grote vraag naar meststoffen werd mest zelf flink duurder (van Zanden 1985, 233-234). Er werd daarom gezocht naar alternatieve